

© Galaxia Gutenberg, 2023

www.galaxiagutenberg.ro

Editura Galaxia Gutenberg

435600 Târgu-Lăpuș, str. Florilor nr. 11

Tel.: 0723-377599, 0733-979383

e-mail: contact@galaxiagutenberg.ro

PRINTED IN ROMANIA

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BUZAȘI, ION

Ion Pop-Reteganul : file de monografie / Ion Buzași.

- Târgu Lăpuș : Galaxia Gutenberg, 2023

ISBN 978-630-6524-59-4

929

821.135.1.09

ION BUZAȘI

ION POP-RETEGANUL
• file de monografie •

GALAXIA
GUTENBERG
2023

Tatălui meu, învățătorul Ioan Buzași,
de la care am ascultat primele
„povești ardelenesti” ale Reteganului.

I.B.

„Cine va scrie, odată și odată, o istorie conștiincioasă a dezvoltării culturale a poporului român din Ardeal, va trebui să păstreze o pagină de cinste, de aur, pe seama acestui învățător modest de sate, fiindcă multă vreme a fost cheagul care a strâns rândurile scriitorilor populari în reviste și cărți populare redactate de el, și a scris și el cum n-au scris mulți la noi”.

Horia-Petra Petrescu

ARGUMENT

Am o aleasă prețuire afectivă pentru Ion Pop-Reteganul. Am mai multe motive pentru această prețuire și nu știu dacă o să le enumăr în ordinea importanței și nici dacă le voi înșira pe toate. Este unul dintre primii scriitori pe care i-am citit, ca elev la Școala Elementară din satul meu natal, Mintiu-Gherlii. În biblioteca rămasă de la bunicul meu, preotul greco-catolic Atanasie Pașcu, originar din Salva, am găsit, printre alte cărți, și câteva ale Reteganului: două volume în biblioteca Astei, intitulate **Povestiri din viața țăranilor**, dar și câteva cărți tipărite la Gherla: **Trandafiri și vioarele, poezii populare; Chiuituri; Starostele sau Datini de la nunțile românilor ardeleni; Novele și schițe; Pilde și sfaturi pentru popor**. Țin minte cât eram de mândru că în micul orașel de pe Someș, unde urmam liceul, au existat două edituri (tipografii), unde se imprimau cărți și reviste. Dar chiar elev la Școala Elementară fiind, manualul de limba română de clasa a VI-a cuprindea, pe la începutul său, o frumoasă „poveste ardelenescă”, **Vizor, craiul șerpilor**, de Ion Pop-Reteganul. Și asta în anul 1955, când la paginile de sfârșit ale lecturilor din manual figurau opere „clasice” ale proletcultismului literar ca: **Vânătoare de lupi** de Petru Dumitriu, **Când ramuri s-ableacă** de Eugen Frunză, **Lazăr de la Rusca** de Dan Deșliu ș.a. Și este de mirare nu numai prin această alăturare, ci și dintr-un alt motiv: cei care au citit această poveste știu că ea are un sens creștin: când Petru este trimis în „lumea de dincolo” să-i aducă boierului hapsân coroana de aur a tatălui său, avem de fapt o variantă populară românească a **Infernului** lui Dante, pentru că la sfârșitul călătoriei sale îi sunt tâlcuite păcatele celor osândiți. Mai

târziu, am aflat că Ion Pop-Reteganul s-a școlit și la Preparandia din Gherla, și în **Amintirile unui școlar de altădată** rememorează cu plăcere acest episod din viața sa. Ajuns profesor la Blaj, am aflat că a colaborat la publicațiile blăjene, că a fost apreciat de marii dascăli ai Blajului, că a fost învățător timp de doi ani în Sâncel, o comună din apropierea Blajului. Despre el, au scris doi dintre oamenii care mi-au fost apropiați sufletește: profesorul de limba și literatura română de la Liceul „Petru Maior” din Gherla, Ion Apostol Popescu (1920-1984), și regretatul meu prieten și coleg de facultate, Ioan Ilieș (1940-1996). Primul a redactat chiar o teză de doctorat despre Ion Pop-Reteganul care, publicată în volum, a beneficiat de un frumos cuvânt înainte al lui Ion Agârbiceanu. Este o monografie de tip clasic: *viața și opera* în care harnicul profesor gherlean, care obișnuia adesea să-și ducă „normaliștii” săi „acasă la Ion Pop-Reteganul”, la Reteag, la casa memorială, a pus la temelia exegezei sale atât opera tipărită, cât și cea manuscrisă, arătând dimensiunile și multilateralitatea activității acestui scriitor folclorist și învățător. Ioan Ilieș a fost repartizat, după absolvirea filologiei clujene, în 1965, la Reteag. Și Ioan Ilieș urmasă, ca și Ion Pop-Reteganul, înainte de filologie, o școală pedagogică, iar acum se afla în satul natal al unui scriitor îndrăgit. Firesc să-și treacă examenul de gradul I cu o lucrare metodică-științifică despre Ion Pop-Reteganul, pe care a reluat-o și a publicat-o în 1993, la editura bistrițeană „George Coșbuc”, cu titlul **Acasă la Ion Pop-Reteganul**. Este ciorna unei monografii pe care Ioan Ilieș n-a mai apucat să ne-o dea.

Ion BUZAȘI

RETEAGUL, LOCUL NAȘTERII SCRIITORULUI

„Sat mare – întemeiet în toată puterea cuvântului”
(Ion Creangă)

Ca și Creangă și autorul *Poveștilor ardelenesti* s-ar fi putut mândri cu locul său de naștere, Reteagul – o comună fruntașă din frumoasa Țară a Năsăudului, de pe valea Someșului Mare. „Satul său de naștere, Reteagul, te primește cu o ospitalitate demnă de tradiția seculară, având o plăcută așezare. Nu prea departe, Țibleșul visează sub streășina amurgurilor de toamnă, iar în spatele Reteagului mai stăruie pe niște dealuri pline de verdeață ruinele unei vechi cetăți, construite în secolul al XIII-lea. Este cetatea Ciceului, care împreună cu Cetatea de Baltă, către sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XV-lea a fost dată de Matei Corvin, ca feudă, lui Ștefan cel Mare”¹.

Etimologia numelui localității este controversată. S-au propus trei etimologii ale toponimicului: slav: *retgaz-retez-retaz* – coastă de deal (Franz Miklosich); magh.: *ret* (fânaț) + *hegy* (deal) – fânațe pe deal (Benkő Iozsef); lat. *retundus* – rotund (propusă de autorii monografiei *Reteagul în documente și mărturii orale*, aducând în sprijinul acestei ipoteze

¹ Ion Apostol Popescu, *Ion Pop-Reteganul. Viața și activitatea* cu o prefață de Ion Agârbiceanu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965, p. 11-12.

faptul că în apropierea comunei există un deal Ră-tunda sau Rotunda¹.

Reteagul este o comună veche, atestată docu-mentar la sfârșitul secolului al XIII-lea, în 1283, cu diverse înfățișări grafice (Retteg, Rettheg, Rettegh, Rethek), până la anul 1848 când s-a impus trans-crierea românească a formei actuale: Reteag. Timp de șase secole, din 1283 până la Marea Unire din 1918, Reteagul a cunoscut suferințele și umilințele Ardealului aflat sub stăpânire străină, suferințe des-pre care vorbește inspirat Timotei Cipariu: „Când ne uităm înapoi la istoria poporului nostru și mai ales la a națiunii noastre din astă patrie dulce, care e întâiul leagăn al vieții romane din aceste locuri nor-dico-orientale, mai că nu aflăm în seria atâtor mari de secoli de la începutul celui de-al doilea al erei creștine până acum peste mijlocul al celui de-al XIX-lea secol, decât numai zile de lacrimi, de du-reri, de suferințe de toată forma: iar zile de bucurie pentru poporul român și pentru națiunea noastră transilvanică în specie, au fost mai puține și mai rare decât peana de corb alb”².

Reteagul era parte a Domeniului Gherlei și reșe-dință de ținut: în domeniul Gherlei se înregistrau 74 de sate cu 58 iobagi și zece libertini, cu sate mai

¹ Cornelia Borza, Georghie Borza, *Reteagul în documente și mărturii orale*, Editura Supergraph, Cluj-Napoca, 2006, p. 35.

² Timotei Cipariu, *Scieri literare*, Cuvânt înainte de Ion Brad. Antologie și note de Ion Buzăși, Editura Fundației Naționale „Satul Românesc”, București, 2005, p. 198.

importante: Lăpuș, Reteag, Chintelnic, Unguraș, Nicula, Mintiu și Coplean, iar ținutul Reteag avea 15 sate cu 123 supuși – unele dintre acestea ca Ilișua, Cuzdrioara, Mănășturel, Ciceu-Cristur și Gârboul Dejului, aproape distruse pe timpul generalului Basta, moment sângeros și tragic în istoria Ardea-lului: „Ardealul era acum (la începutul secolului al XVII-lea) supus de-a dreptul împăratului Rudolf și cumplitul Basta [din ordinul căruia a fost ucis Mihai Viteazul în 1601, lângă Turda n.n.] guverna în nu-mele lui. Ce a făcut Basta cu mișeii [=sărmanii] de ardeleni nu se poate descrie. 260 de ani, de când a petrecut pe locurile aceste și ardelenii nici astăzi nu-și pot aduce aminte de numele lui fără a se înfi-ora... oamenii părăsindu-și satele și averile fugeau de ei, ca și de frica tătarilor. Vitele s-au mănât, până și vițeei. Carăle și plugurile se trăgeau de oameni. Bucatele se aprindeau pe câmp, locuitorii erau spânzurați fără judecată. Cu un cuvânt storsurile [=torturile] și tiraniile lui Basta nu aveau margini... Mai urmau ciumă și foamete preste părinții noștri cercați de atâtea rele. Prin toate acestea oamenii așa se însălbăticiseră încât să nu se fi înfiorat a gusta carne de om! Timpuri de vaiet au fost aceste pentru Ardeal”¹.

Au urmat alte evenimente triste pentru Ardeal și pentru ținutul Reteagului: în 1661, când principele Ardealului Kemeny Ianoș a vrut să scape de stăpâ-nirea turcească, Imperiul Otoman trimite o armată

¹ Ioan Micu Moldovan, *Istoria Ardealului*, Blaj, 1875, p. 61-62.

numeroasă ca să-l pedepsească, la invazia turcilor se adaugă în acești ani 1661-1664, năvălirea tătarilor, urmată de jafuri, distrugerii și incendii, între 1703-1704 a avut loc răscoala antihabsburgică a „curuților”, la care a participat și Reteagul și drept pedeapsă localitatea a fost arsă în ianuarie 1704 de către partizanii habsburgilor numiți lobonți. Reteagul se reface cu greu din punct de vedere economic, dar pe la mijlocul secolului al XVIII-lea devine a doua localitate din ținut ca mărime și importanță economică, după Dej, în Reteag fiind și un centru de instruire militară.

Reteganii au urmărit și au participat cu însuflețire la evenimente cruciale în istoria Transilvaniei, în măsură să le schimbe destinul. Revoluția de la 1848 – urmată de opresiunea din timpul dualismului austro-ungar, protestând împotriva hotărârii de a alipi Transilvania la Ungaria; în vremea Memorandumului 1892-1894 au sperat din nou să obțină firești drepturi naționale; au fost îndurerăți când li s-a propus prin legi nedrepte, la începutul secolului XX îngrădirea limbii române, și înlocuirea ei în biserică și școală cu limba maghiară. Au participat de bună seamă și ei ca voluntari la Primul Război Mondial, Războiul de Întregire a Neamului și la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, când s-a împlinit un vis secular: desăvârșirea unității naționale. Perioada interbelică a însemnat și pentru satele din Transilvania un progres economic și cultural, întrerupt dramatic

de anii celui de Al Doilea Război Mondial și de instaurarea comunismului, urmată de brutala desființare a gospodăriilor țărănești și de ideologizarea învățământului și a culturii, dominate de un ateism agresiv.

Reteagul este o comună multietnică (români, maghiari, țigani) și multiconfesională (ortodocși, greco-catolici, romano-catolici). Primele noțiuni de învățătură le primeau copiii din Reteag la început, de prin secolul XVII la școlile de pe lângă mănăstirile din Transilvania: Strâmba Fizeșului, Nicula, Strâmba Chiuieștiului, Vad, Ciceu-Poieni, Negriștești, – sau la „școlile” de pe lângă biserică, așa cum reiese din circulara dată de Mitropolitul Sava Brancovici la încheierea Sinodului Bisericii Ortodoxe din 1675, dată pe care autorii monografiei citate o consideră și data întemeierii școlii în comuna natală a folcloristului ardelean: „Care cărți sunt scrise și scoase pre limba românească să se cetească și să se învețe în biserică și în alte locuri unde va fi de lipsă – se spune în hotărâre – iar pîntru ca să se mai întărească pruncii nefiind ișculă unde să învețe, tot *creștinul să-și ducă pruncii la biserică* (subl. ns.) și popa, după ce va isprăvi slujba bisericeii, să facă știre cum iaște scris, mai sus”¹. Manualul după care se învăța în aceste școli de pe lângă mănăstiri sau biserici era *Bucoavna de la Bălgrad* (1699), tipărită cu litere chirilice, care

¹ Cornelia Borza, Gheorghe Borza, op. cit.

cuprindea simbolul credinței, cele zece porunci, și cele șapte taine¹.

Un moment important în dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania îl constituie anul 1781, când împăratul Iosif al II-lea, promulga legea *Norma Regia* care prevedea înființarea de școli confesionale în Principatul Ardealului; este perioada în care director al școlilor confesionale greco-catolice ajunge Gheorghe Șincai, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii Ardelene, și biografii acestuia, laudând râvna sa didactică, arată că pe timpul directoratului său ființau în Transilvania peste 300 de școli. Era lipsă de învățători la sate, care să înlocuiască pe preoți într-o activitate didactică mai cuprinzătoare și, pregătirea primilor învățători din Reteag s-a făcut la început tot în cadrul mănăstirilor din apropiere. La mănăstirea Strâmba Chiuieștiului, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, exista o asemenea școală care pregătea învățători și pentru Reteag. Istoria învățământului reține numele călugărului *Vasile Bonifaciu-Erdély* (1789-1869), dascăl blăjean, ca unul „dintre cei dintâi luminători ai timpului”. Date sumare despre viața și activitatea sa găsim în lucrarea *Dascălii Blajului* de Nicolae Comșa și Teodor Seicean, Editura Demiurg, București, 1994: s-a născut în 1789 la Mănărade, lângă Blaj; studiile secundare și teologice le-a făcut la Blaj. În 1812, la terminarea studiilor se hirotoni preot celib și

¹ ibidem, p. 160.

funcționă ca profesor la Blaj. În 1814 se călugări, luându-și numele de Bonifaciu și a predat tot la școlile Blajului, până în 1834, retorică și poezie. În acest an, nu se știe motivul pentru care a fost pedepsit cu surghiunul la mănăstirea Strâmba, unde a stat aproape două decenii, până în 1853 și a înființat o „școală de diecie”, cu copiii satelor din jur. Cursurile țineau 2-3 ierni, pentru că în celelalte anotimpuri diecii erau ocupați cu lucrul câmpului. Dintre acești dieci s-au ales și primii dascăli din Reteag.

Prima mențiune despre școala din Reteag o consemnează „Gazeta Transilvaniei”, nr. 102/20 decembrie 1851, iar descrierea sumară a ei („local acoperit cu șindrilă” și că era construită din lemn, pe fundație de piatră, iar în 1881 a fost pavimentată) o face istoricul ungar Kadar Iozsef. În această școală a învățat între anii 1859-1865 Ion Pop-Reteganul, care în paginile sale memorialistice o înfățișează astfel: „Școala era o casă lungă la marginea vestică a cimitirului bisericii, pusă de-a lungul drumului ce duce la Giurgești. Era împărțită așa: o odaie mare cu dosul pe strada Giurgeștilor și cu frontul spre sud, iar cu fața spre est și cu două odăi spre sud. În ea intrai spre stânga din tindă, iar din tindă spre dreapta, intrai în odaia de locuit a învățătorului, care avea și o căsuță spre vest. Fiind cămăruța goală și învățătorul june, acolo ne ținea pe noi în arest, când făceam rele, ori nu învățam lecțiunea. Așa era școala din Reteag și în ziua de 11